

J. C. van Leeuwen bevat een schat aan gegevens als uitgangspunt voor verdere studie en vergelijkingen. Er wordt ondermeer ingegaan op de werking van de ateliers, met aspecten als prijscouranten, het belang van de gipsmodellen, variaties in de afwerking, de bestelling, de puncteermethode voor het reproduceren van beeldhouwwerk, de polychromie en de arbeidsverhoudingen. Bovendien wordt een beknopte geschiedenis geschetst van huizen als De Kort, Smits, Van der Mark, Custers, Goossens, en Van Bokhoven-Jonkers.

G. P. P. Vriens realiseerde tenslotte een 'Beschrijving van werken door H. van der Geld', die de nadruk hoofdzakelijk legt op het iconografische aspect.

Vanuit onze persoonlijke achtergrond waren wij als recensent uiteraard bijzonder geïnteresseerd in de Belgisch-Nederlandse relaties die als een rode draad door de gehele publikatie lopen. In het begin was de Belgische import van beeldhouwwerk toonaangevend en een eerste generatie Nederlandse neogotici, zoals Van der Geld en Cuypers, genoten hun opleiding aan de Antwerpse academie. De doorbraak van de rijpe neogotiek wordt mede bewerkt door de te Brugge uitgegeven Pugin-bewerking *'Les vrais principes de l'architecture ogivale'*, waarvan de auteurs echter de invloedrijke auteur, namelijk de Engelse architect T. H. King, niet blijken te kennen. Later genieten kunstenaars als Jan en Alfons Custers een opleiding aan de Gentse St.-Lucasschool, Van der Geld's grote retabel wordt op de Gentse wereldtentoonstelling van 1913 getoond en geniet precies in het St-Lucasmilieu grote waardering. In deze zin zou deze studie, die grotendeels voor 1979 gerealiseerd werd, dan ook nuttig kunnen vervolledigd worden aan de hand van recente Belgische publikaties, zoals het neogotiek-nummer van het tijdschrift *Vlaanderen* (174, 1980) of het boek over *de Sint-Lucasscholen en de neogotiek* (Leuven, 1988).

De beperkingen van de besproken publikatie liggen in de eerste plaats in de keuze van het enge neogotische referentiekader. Men vergeet te gemakkelijk dat de neogotiek geen eigenlijke stijl is, doch slechts één van de verschijningsvormen van de negentiende-eeuwse kunst. Ook Van der Geld heeft niet uitsluitend in neogotische trant gewerkt, de gevel van zijn eigen atelier vertoont zelfs elementen van de neo-rennaissance. Bovendien wordt de neogotiek door de auteurs bijna uitsluitend geïnterpreteerd vanuit het ideologische concept van de Engelse architect A. W. N. Pugin, veeleer dan bijvoorbeeld vanuit Viollet le Ducs technische en esthetische benadering.

Door de nadruk op de sociologische en ideologische context en op de historische inspiratiebronnen worden vooral de beperkingen van dit soort kunst in de verf gezet, waar een formele en technische analyse en een interpretatie in het licht van eigentijdse kunststromingen als romantiek en realisme wellicht de originaliteit en artistieke verdienste beter tot haar recht zou laten komen.

Niettemin is deze studie een zeer verdienstelijke stap in de richting van een meer objectieve evaluatie van een te lang verguisde kunstproductie. Dat de achterhaalde waardeoordelen over de neogotiek, die precies te maken hebben met het reduceren ervan tot haar achtergronden en inhoudelijke aspecten, ook in het conservatiebeleid nog al te zeer doorwegen, blijkt afdoende uit de in het boek aangehaalde, beschamende recente discussie over het behoud van de stoffering in de Maastrichtse Sint-Servaaskerk.

Jean van Clevén

J. de Jong, *Van batig slot naar ereschuld. De discussie over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië en de hervorming van de Nederlandse koloniale politiek, 1860-1900* (Dissertatie Groningen 1989; 's-Gravenhage: SDU, 1989, 336 blz., ISBN 90 12 06237 3).

Voor studenten geschiedenis is het veelal een probleem, dat zij bij hun onderzoek niets nieuws

vinden. Misschien is het voor hen — en voor historici in het algemeen — een troost, dat enkele van de meest geruchtmakende en baanbrekende artikelen in de koloniale geschiedenis ook alleen maar een compilatie waren van eerder geuite opvattingen en meningen. De koloniale paragraaf in 'Ons Program' van Abraham Kuyper (1878) en 'Een Eereschuld' van C. Th. van Deventer (*De Gids*, 1899) vatten ieder op hun beurt de al enkele decennia durende discussie over de (financiële) verhouding tussen Nederland en Indië samen. Tot deze conclusie komt Janny de Jong in haar dissertatie over dat onderwerp.

Het is de grote verdienste van de auteur, dat zij een op zich droge en gecompliceerde materie zo overzichtelijk in grote lijnen heeft neergezet en daarmee de vrij unieke ontwikkeling van die koloniale verhouding heeft getekend. Want deze ontwikkeling van de financiële verhouding was uniek. Geen andere metropool heeft namelijk zo onomwonden genoten van de miljoenen uit zijn kolonie. In het totaal is dit berekend op meer dan 840 miljoen gulden, bijna een miljard dus, in een periode dat de gulden heel wat meer waard was dan nu. Tussen 1830 en 1850 vormde het batig slot bijna een vijfde van het totaal aan Nederlandse staatsinkomsten. Na 1850 kwam dit op een derde tot de helft van de inkomsten uit de gewone middelen.

Bron van dit batig slot vormde, zoals bekend, de verkoop van de middelen het cultuurstelsel verkregen producten als suiker en koffie (80% tussen 1840 en 1864). De inkomsten dienden Nederland aanvankelijk voor delging van de staatsschuld, in de jaren vijftig en zestig voor afschaffing van accijnzen zonder equivalent, aanleg van kanalen en bouw van spoorwegen. Indië daarentegen beet op een houtje.

Ter legitimering van deze koloniale inkomsten en verlichting van een groeiend schuldgevoel greep men terug op de ideologie van financiële eenheid. De kolonie mocht het moederland helpen in tijden van nood. Helaas bleek het omgekeerde niet het geval. Toen in 1877 de koloniale inkomsten vooral door de Atjeh-oorlog tot het verleden gingen behoren, kwam daar een tweede opvatting naast te staan, zonder dat de eerste werd afgeschaft: financiële eenheid of niet, Indië diende in ieder geval een vaste bijdrage te betalen als aandeel in de kosten, die Nederland maakte ten behoeve van Indië. Het moederland kon niet zomaar los komen van zijn verlangen naar Indische baten. Voor de Indische tekorten draaiden de inwoners van de kolonie dan ook zelf op: Europeanen werden belast met een personele en een patentbelasting, de belastingdruk op de inheemse bevolking werd vergroot. Bovendien werden in 1882 en 1898 een tweetal leningen uitgeschreven om de Indische tekorten te dekken, waarvan rente en aflossing op de Indische begroting drukten.

Met het einde van het batig slot vinden we ook de eerste geluiden over restitutie van de genoten miljoenen. Ter weerlegging van pleidooien hiervoor werd terug gegrepen op a. de onmogelijkheid daartoe; b. het feit, dat latere generaties niet voor de daden van vroegere verantwoordelijk konden worden gesteld.

Ook Van Deventer sprak van een ereschuld, al wenste hij concreet, dat f187 miljoen, geïnd sinds 1867 (het jaar waarin het Nederlandse parlement zeggenschap over de Indische begroting had gekregen), zou worden terug gegeven. Zoals gezegd, hij vatte de lopende discussie slechts samen, zij het dat dit op een zo heldere manier gebeurde (bovendien in een toonaangevend tijdschrift en op het juiste moment) dat het een vernieuwend effect had op het beleid. In 1903 vond de al voorbereide scheiding van financiën tussen moederland en kolonie plaats.

Janny de Jong heeft het bovenstaande in brede zin uitgewerkt, met oog voor de spanning tussen woord en daad, ideologie en praktijk. In haar boek komt de samenhang tussen koloniale baten en de afschaffing van het cultuurstelsel evenals het protest van Europeanen in Indië tegen het financiële beleid van Nederland duidelijk naar voren. Opvallend en interessant is haar ontdek-

king, dat typisch ethisch geachte termen als de relatie voogd-pupil, tijdelijkheid van het koloniaal bestuur, zedelijke plicht en ereschuld al lang voor 1900 in het koloniale debat gangbaar waren. De ethische politiek heeft een incubatie-tijd van zeker meer dan 25 jaar gehad.

Van batig slot tot ereschuld is een belangwekkend, goed geschreven en boeiend boek, dat slechts tot enkele opmerkingen aanleiding geeft. Het lijkt mij bijvoorbeeld onjuist, wanneer de auteur stelt, dat de groei van het batig slot alleen te danken was aan de stijging van prijzen op de markt van Indische Produkten. De cijfers van P. Creutzbergs *Changing economy in Indonesia*, I (Amsterdam, 1975) 46-53 leren anders. Het zou bovendien aardig zijn geweest, wanneer zij naast de vele statistieken over onderdelen van de Indische of Nederlandse begroting de totalen had genoemd. Nu blijkt wel een groei of daling, maar niet het aandeel van die posten in het geheel.

Naar aanleiding van het restitutie-debat weerlegt ze wel het argument, dat de jongere generatie niet verantwoordelijk kon worden gesteld voor de daden van hun voorgangers. Vaak was immers dezelfde generatie aan het woord, die had geprofiteerd (Franssen van der Putte bijvoorbeeld). Zij grijpt echter niet naar een andere redenering: de nieuwe generatie genoot nog steeds, zij het indirect, van de baten, althans van de daarmee opgebouwde infrastructuur. De toenmalige woordvoerders in het debat noemden het evenmin. Dit argument zou het restitutievraagstuk een andere actualiteit hebben gegeven. Het is echter de verdienste van een boek als het hier genoemde, dat het nog eens duidelijk laat zien, welke koloniale legaten Nederland heeft geïnd en hoe daarmee is gehandeld en daarover gedacht.

Elsbeth Locher-Scholten

B. Klein Wassink, Th. M. van Leeuwen, ed., *Tussen geest en tijdgeest. Denken en doen van vrijzinnig protestanten in de afgelopen honderd jaar* (Utrecht: De Ploeg, 1989, 539 blz., f54,50, ISBN 90 6584 036 2)*.

In 1988 bestond de Centrale Commissie van het Vrijzinnig Protestantisme, waar de meeste van de organisatorisch zeer versnipperde vrijzinnige groeperingen elkaar plegen te 'ontmoeten', vijf en zestig jaar. Men meende dat dit een goede gelegenheid was om de studie van 'het geheel van de vrijzinnig christelijke stroming tot op heden, zij het beperkt tot Nederland' (5) ter hand te nemen. Geen geringe opgaaft, gezien de ongrijpbaarheid van deze stroming. W. Noordhoff sprak in 1933 zelfs van 'de ondefinieerbaarheid van het godsdienstig bezit van het Vrijzinnig Protestantisme'¹. Het verbaast dan ook niet in de historische bijdragen van *Tussen geest en tijdgeest* geen poging tot omschrijving van het onderwerp te vinden. Pas in de slotbeschouwing van de redacteuren, die zich uitdrukkelijk als niet-historici afficheren en die beogen enkele lijnen uit het verleden door te trekken die voor de toekomst van de vrijzinnigen van belang zijn, vindt men zo'n omschrijving: 'Vrijzinnig protestantisme is een poging tot bijdetijds christen-zijn'(509). Dat vraagt natuurlijk om toelichting en die volgt dan ook. Bekende zaken passeren dan de revue, zoals: oriëntering op de eigentijdse cultuur en de moderne wetenschap, erasmiaans geïnspireerde rekkelijkheid, een optimistisch mensbeeld met nadruk op een verantwoordelijkheid in deze wereld, een zich afzetten tegen orthodoxie met oorspronkelijk veel aandacht voor het anti-supranaturalisme en in ieder geval een ondogmatisch geloven, gebrek aan organisatorische eenheid, na J. H. Scholten in het midden van de negentiende eeuw geen omvattende theologie meer (al waren er na hem zeker belangrijke vrijzinnige theologen, met K. H. Roessingh en G. J. Heering als belangrijkste).